

DET VAR IKKE HANS KROP DER LÅ I GRAVEN

I 14 år lagde Norma blomster ved det gravsted, hun troede indeholdt hendes bror. Det gjorde det ikke. Hun drømmer om at dø med vished om, at hans jordiske rester er fundet, om at have et gravsted at lægge blomster ved, og om at se de skyldige for hans død dømt. Men det er en drøm, der nok tvivlsomt opfyldes.

af ANE MARIE NORD

Mere end 3000 mennesker forsvandt eller blev dræbt under Augusto Pinochets militærdiktatur i Chile (1973-1990). 21 år efter Chiles overgang til demokrati er mange af disse stadig ikke fundet, eller resterne er fortsat uidentificerede. Fejldentifikationer har fundet sted, og familier har måttet se deres pårørende genopgravet for at gennemgå yderligere undersøgelser angående identifikation. Derved er familierne igen uden vished om den pårørendes skæbne og føler sig fastholdt i eksistentiel usikkerhed. Gravstedet er derfor ikke bare et

sted de pårørende sørger, men også et rum for artikulation af skuffelse over manglende retfærdighed og mistillid til staten. Som et fysisk element i tilværelsen symboliserer den åbne grav på billedet ovenfor (modsat side) denne usikkerhed og det faktum, at de skyldige ikke er blevet dømt.

Jeg tager i følgende artikel udgangspunkt i to forbundne sager: Norma, søster til den døde og (troede man) identificerede José, og Jessica, søster til afdøde Daniel, som familien (troede de) begravede, efter at liget var blevet identificeret i år 2000.

99.99 % sikkerhed

Solen står højt på himlen denne lørdag formiddag i oktober 2011 foran retsmedicinsk institut i Santiago. Vi er på vej ind for at se resterne af Jessicas bror, og derefter skal vi på kirkegården, hvor kisten vil blive placeret i mindesmærket for forsvundne under diktaturet. Den 15-årige Daniel forsvandt, mens han i september 1973 var ude at løbe ærinder for sin mor. Familien troede de havde begravet Daniel i år 2000 efter åbningen af en fællesgrav, men for to år siden fik de at vide, at det ikke var Daniel, men resterne af en fortsat

Gravstedet som rummede kisten med de formodede rester af José, og som Norma besøgte hver måned i 14 år.

uidentificeret person, der lå i kisten. Nu er resterne af Daniel fundet og identificeret med 99,99 % sikkerhed, og familien kan nu sige et endeligt farvel. Jessica har solbriller på og knuger et skilt i hænderne. På skiltet er et billede af broderen og teksten *Justicia divina tarda pero llega*: "Guddommelig retfærdighed, lader vente på sig, men den vil komme".

Denne oktoberdag 38 år efter broderens død får en smertefuld proces en ende, da Jessica med rystende hænder forsigtigt flytter Daniels knogler fra den hvide dug og ned i en lille kiste, og så allige-

vel ikke. For Jessica får smerten ikke ende, før retfærdigheden er sket fyldest, med det kan have lange udsigter. Den officielle diskurs i Chile synes at markere, at fortid er fortid, et lukket kapitel. Men for pårørende som Jessica og Norma er fortiden ikke afsluttet, men i høj grad levende i kraft af deres døde brødre. Her på kirkegården omkring brødrenes jordiske rester artikuleres en dyb usikkerhed over både fortid, nutid og fremtid selv 21 år efter Chiles overgang til demokrati. Det er dog ikke bare en usikkerhed over, hvor livet fører én hen, men også en dyb mistroi-

skhed til staten, til 'systemet', for hvis de kan fejlidentificere én gang, kan de vel gøre det igen.

Det forkerte lig

Norma, en 72-årig kvinde, har i mere end 14 år jævnligt lagt blomster ved det, hun troede var hendes bror José's grav. Som en del af sikkerhedsstyrken omkring tidligere præsident Salvador Allende blev José anholdt af militæret, og med al sandsynlighed dræbt. Efter diktaturets fald blev en fællesgrav åbnet i år 1992 og her blev Normas bror identificeret ved at sammenligne kraniestruk-

Afdeling for fattige på Cementerio General.

tur med fotos af afdøde. Mange lig var dog fortsat uidentificerede og mange savnede stadig deres pårørende. Med fremkomsten af DNA teknologien blev det i 2004 besluttet at genåbne mere end 100 gravsteder for på ny at forsøge at identificere de afdøde. De afdødes kroppe, som materielt objekt i form af skeletter, blev gjort til genstand for undersøgelser, der for nogle pårørende bragte sikkerhed og for andre på ny placerede dem i usikkerhed om deres pårørendes skæbne. For Norma gjaldt det sidste, da hun i 2006 fik at vide, at det gravsted hun i så mange år havde besøgt, ikke indeholdt hendes bror. I stedet indeholdt det Jessicas bror, og således vævedes de to kvinders liv sammen; den enes fornyede usikkerhed blev til den andens sikkerhed. José er fortsat savnet. Sandsynligheden for, at man finder

resterne af ham, er forsvindende lille, idet mange lig blev smidt i havet eller begravet i bjergene langt fra alfarvej. Norma trækker på skuldrene ved spørgsmålet om vished. Resigneret sukker hun, at det nok ikke er muligt, men at hun drømmer om at dø med vished om at have begravet den rigtige José, og at de skyldige vil blive dømt. Det er nok desværre en drøm, der ikke bliver til virkelighed.

En makaber hjemmevideo

På retsmedicinsk institut føres Jessica og hendes familie ind i et kontor på 3. etage. Et stort bord med hvid dug fylder det meste af rummet, og på bordet er knoglerne af Jessicas bror lagt frem i form af den menneskelige krop. Jessica hulker og taler usammenhængende, mens det hele bliver optaget på video af et familiemedlem. Da

Plakat i anledning af årsdagen for militærkuppen den 11. september 1973 "Hele Chile forlanger a vide HVOR ER DE?"

jeg senere spørger ind til, hvorfor de optog denne følelsesladede begivenhed, fortæller Jessica, at det er for at kunne vise det frem. Så kan folk ikke længere sige, at de ikke tror hende. Så kan folk forstå, at dette er hendes virkelighed. En virkelighed, hvor pengene ikke slår til, og hvor Jessica på femte måned er sygemeldt fra sit arbejde. Hun lider af en depression, som hun tilskriver den kroniske usikkerhed, der har fyldt hendes liv, siden broderen forsvandt, da hun var ni år gammel. Jessica fortæller, at Daniels forsvinden har medført, at hun konstant er nervøs. Hænderne flager, mens hun med rasende hast taler og taler, og ordene smerte og utryghed fylder i vores samtaler. De mange års usikkerhed om, hvor Daniels jordiske rester befandt sig, manifesterer sig i Jessicas liv som en påmindelse om utryghed, usikker-

Den endelige begravelse af Daniel. Skiltet illustrerer de pårørendes håb "Guddommelig retfærdighed, lader vente på sig, men den vil komme".

hed og ikke mindst manglende retfærdighed. Den manglende retfærdighed hænger dog ikke kun sammen med, at de skyldige ikke er dømt, men at den dybe ulighed, der er en del af Chiles kulturelle arv og som forværredes under diktaturet, fortsat eksisterer. Jessica er ikke den eneste med depression; en WHO undersøgelse fra 2001 angiver, at 29,3 % af alle chilenerne har haft en depression, det højeste antal i pågældende undersøgelse.

Den åbne grav og det åbne sår

Det er 38 år siden Norma og Jessica mistede deres brødre, men sårene er stadig åbne. I stuen hos Norma hænger billedet af José som et konstant minde på ærespladsen over spisebordet, og Jessica fortæller, at hun får dårlige nerver, hver gang hendes 15-årige datter er ude af huset. Det er ikke

blevet, som de håbede. Chile har ikke ændret sig, som de håbede. De skyldige er ikke blevet dømt, og på trods af DNA undersøgelsen har Jessica stadig en rest af tvivl om, hvorvidt det virkelig er hendes bror, hun nu har begravet. På trods af at de begge modtager beskedne pensioner som et plaster på såret for tabet af deres brødre, kæmper Norma og Jessica med at få de økonomiske ender til at hænge sammen. Deres ønsker for fremtiden er retfærdighed, men ruten mod dette mål er uklar. For som Norma siger: "jeg tror ikke på det længere, men jeg ønsker det, jeg vil gerne have et sted at lægge blomster og vide, at det er min bror, jeg lægger dem ved". ■

Forslag til videre læsning

Martin Lindhardt, Dorthe Brogård Kristensen og Rita Cancino (red.) (2012) "Chile på vej ud af

fortidens skygger" Ålborg: Ålborg Universitetsforlag
 Stern, Steve (2006) "Remembering Pinochet's Chile: On the Eve of London 1998" Book One of the Trilogy: The Memory Box of Pinochet's Chile. Durham: Duke University Press.
 Ensalaco, Mark (2000): "Chile under Pinochet - Recovering the truth" University of Pennsylvania Press
 Dorfman, Ariel (2003). Terroruddrivelse: den uendelige retssag mod General Augusto Pinochet. Tideme Skifter.

ANE MARIE NORD ER STUD. SCIENT. AN-TROPOLOGI, AARHUS UNIVERSITET. HEN-DES SPECIALELTARBEJDE I CHILE I EFTE-RÅRET 2011 OMHANDLER PÅRØRENDE TIL FORSVUNDNE OG DRÆBTE UNDER DIKTATURET, BLANDT ANDET RELATERET TIL OPLEVELSER AF (U)RET FÆRDIGHED OG TRANSITIONAL JUSTICE.

alle fotos af forfatteren